

LIEN DE VOS

DE DYNAMIEK VAN HERSEMANTISERING

Abstract⁽¹⁾

The southern Dutch variety has a traditional, so-called ‘grammatical’ gender system, in which pronouns agree in gender with their antecedent noun, which can be masculine, feminine or neuter. For most nouns, there is no apparent semantic motivation underlying gender assignment. However, this kind of grammatical system may be replaced with a system that makes use of semantically-motivated gender-marked pronouns, by a process termed ‘resemantisation’. Certain elements of semantic gender systems are to be found in the language acquisition of southern children. This paper addresses the question to what extent these semantic tendencies in pronoun usage by children are indicative of an ongoing change in the southern pronominal gender system. Hence it focuses on pronominal gender usage of adults and adolescents as well as language acquiring children. The results reveal first, that even adolescents do not yet reach an adult-like proficiency in the grammatical gender system, and, second, that the influence of grammatical gender on pronominal reference gradually decreases from generation to generation. Though grammatical gender still stands strong, clear semantic patterns are observed, which indicate an ongoing process of resemantisation. The data for adolescents also suggest that the resemantisation process is pushed forward by language acquirers. In this paper the dynamics of this process will be discussed as well as how this fits in the typology of resemantisation pathways.

⁽¹⁾ Lien De Vos – Université de Liège, Département de Langues et littératures germaniques, Service de langue néerlandaise. Place Cockerill 3-5 (Bât. A2). 4000 Liège (België). Mail: Lien.DeVos@ulg.ac.be.

1. Hersemantisering van het pronominaal systeem

1.1 Hersemantisering in Indo-Europese talen

De ontwikkeling die men *hersemantisering* noemt, is een wijdverbreid verschijnsel dat in heel wat Indo-Europese talen geattesteerd is. Het verschijnsel bestaat erin dat het oorspronkelijke grammaticale systeem van pronominaal genus, wordt vervangen door een nieuw systeem dat gebruik maakt van semantisch gemotiveerde pronomina. Het traditioneel systeem is een systeem waarbij het genus van het pronomen, het *target gender*, overeenstemt met het genus van het antecedent waarnaar het pronomen verwijst, het *controller gender* (Corbett 1991:151). In het semantische systeem dat het oude vervangt, stemt het genus van het pronomen niet langer overeen met het genus van het antecedent, maar wordt de keuze van het pronomen gebaseerd op de conceptuele eigenschappen van de referent. Dat semantische eigenschappen vaak de keuze van een voornaamwoord bepalen, hoeft niet te verbazen bij bezielde referenten die een natuurlijk geslacht hebben (cf. ANS §3.3.1.2). Maar ook voor onbezielde referenten, blijken in heel wat pronominale systemen bepaalde semantische regels te bestaan. Daarbij speelt de graad van individuering (Siemund 2008:139-144) de voornaamste rol. Hoe meer naar links een item zich bevindt op de *hierarchy of individuation* (Siemund 2008:140), of hoe meer geïndividueerd een item is, hoe groter de kans dat er een niet-neutraal pronomen wordt gekozen. Omgekeerd geldt dat hoe abstracter en minder geïndividueerd een item is, hoe waarschijnlijker er voor een neutraal pronomen wordt gekozen. Voorbeelden daarvan zijn (uit het zuidwesten van Engeland, Siemund 2002):

- (a) Thick farm on't suit me, he[M]'s purty near all plough-land;
- (b) That there beef's to gross, our vokes 'ont ate it [N].

Deze ontwikkelingen weerspiegelen de typische evolutie in het heroriënteren van genus: wanneer de functie van genusmarkeerders afneemt (i.e. het woordgeslacht aanduiden), kan genus achterwege gelaten worden of gebruikt worden voor andere doeleinden. Het kan ook geherinterpreteerd worden als een semantisch element om andere grammaticale categorieën of functies uit te drukken, zoals 'algemeen' vs. 'specifiek' of 'partitief' vs. 'non-partitief' (Braunmüller 2000). Dat is wat in heel wat van deze systemen gebeurt: de pronomina die gekozen worden weerspiegelen niet langer het oorspronkelijke woordgeslacht, maar worden gebruikt om een semantische notie toe te voegen aan het woord of om de semantische eigenschap. Volgens sommigen is dit zelfs de oorspronkelijke functie van genus (zie onder meer Vogel (2000) en Weber (2000)).

De ontwikkeling van een syntactisch naar een semantisch systeem is een proces dat nog in heel wat andere Indo-Europese en ook West-Germaanse talen is waargenomen. Volgens Siemund (2008) zijn de pronominale systemen van bepaalde regionale variëteiten van het Engels, zowel in Amerika, Groot-Brittannië als Australië, geordend volgens parameters als telbaarheid (graad van individuering, zie verder) en abstractheid. Ook in variëteiten van het Spaans (Fernández-Ordóñez 2009), het Duits en het Fries (Siemund 2002) komen dergelijke systemen voor. In de Scandinavische talen is onder meer pronominaal systeem van het Deense dialect van Jutland georganiseerd volgens de *count/mass*-principes maar ook andere dialecten lijken vatbaar voor deze verandering (Braunmüller 2000). De ontwikkeling werd eveneens geattesteerd in de centraal Italiaanse dialecten, waar het genussysteem gereorganiseerd is volgens de parameter telbaarheid (Haase 2000; zie ook Lüdtke 2001). Ook het Nederlandse genussysteem, althans bepaalde variëteiten, heeft deze ontwikkeling ondergaan.

1.2 Hersemantisering in het Nederlands

Voor het Nederlands werd onder meer door Fletcher (1987) al een eerste keer gesuggereerd dat de distributie van voornaamwoorden gerelateerd kon worden aan bepaalde conceptuele eigenschappen van de referent. Zo zou *'relative salience as an individual'* een bepalende factor zijn in de keuze voor een *commuun* dan wel voor een *neutraal* pronomen. Ook zou de oppositie tussen concreet en abstract volgens Fletcher weerspiegeld worden in de keuze tussen *commuun*⁽²⁾ en *neutraal*. Die eerste observaties (zie ook De Vries 2001: 102), werden recent bevestigd in een studie van de Noord-Nederlandse spreektaal (Audring 2006). Haar onderzoek baseert zich op een uitgebreide analyse van het pronominaal genus in het CGN. De resultaten tonen duidelijk aan dat ook voor de Nederlandse spreektaal er sprake is van hersemantisering. In bepaalde gevallen van pronominale verwijzing wekt het genus van het pronomen af van het genus van zijn antecedent: de keuze bleek te correleren met de graad van *individueering* van de referent. Hoog geïndividueerde of telbare entiteiten worden met een *commuun* pronomen aangeduid, uitgezonderd vrouwelijke personen, waarvoor een *feminien* pronomen wordt gebruikt, wat overigens de enige categorie bleek te zijn waarvoor het *feminien* nog gebruikt wordt. Laag geïndividueerde of niet-telbare entiteiten krijgen een *neutraal* pronomen. Voorbeelden zijn (Audring 2006):

⁽²⁾ *De*-woorden zullen in het volgende als *commuun* worden aangeduid.

- (c) [+telbaar]: over dat boek : ‘Dan moet ik ‘m [M] ook nog niet gaan inleveren’
- (d) [-telbaar]: over olijfolie: ‘hoe ’t [N] geconserveerd wordt’

Dat betekent volgens Audring dat er ook in het (Noord-)Nederlands *hersemantisering* heeft plaatsgevonden, die net als in het Engels en in de Scandinavische talen, de voornaamwoorden van het Nederlands met bepaalde semantische waarden verbindt. Dit systeem lijkt in schril contrast te staan met dat van het zuiden, een vrij conservatief systeem waar de congruentie nog steeds syntactisch lijkt te verlopen. In wat volgt zal dit Zuid-Nederlandse systeem nader bekeken worden, en zal worden nagegaan of het systeem nog zo conservatief is als wordt aangenomen.

2. Het Zuid-Nederlandse genussysteem

2.1 Een traditioneel driegerasysteem?

In de spreektaal in het zuiden van het Nederlandse taalgebied (grosso modo het gebied ten zuiden van de grote rivieren), handhaaft het oude ‘grammaticaal’ genussysteem met drie (pronominale) genera zich (voorlopig) nog steeds. De meeste Zuid-Nederlandse dialecten vertonen ook op adnominaal vlak nog een driedeling, wat de zichtbaarheid van elk afzonderlijk genus (dus ook feminien) sterk verhoogt (cf. Geerts 1966: 131-141). De volgende vormenrijkdom treffen we onder meer nog aan in het Oost-Vlaams (de streek waarin het onderzoek werd uitgevoerd) (Taeldeman 2005:61-63):

	MASCULIEN ⁽³⁾	FEMINIEN	NEUTRAAL
BEPAALD LIDWOORD	<i>den</i> (h)ond	<i>de</i> fles	<i>’t</i> huis
ONBEP. LIDWOORD	<i>nen</i> (h)ond	<i>een</i> fles	<i>ee(n)</i> ⁽⁴⁾ huis
VOORNAAMWOORD	oa. <i>mijnen, dienen,</i> ... (h)ond	oa. <i>mijn, die,</i> ... fles	oa. <i>mijn, dat,</i> ...huis
ADJECTIEF	ne <i>zieken</i> (h)ond	een <i>lege</i> fles	ons <i>groot</i> huis

TABEL 1 : Overzicht verbuiging lidwoord, adjectief en voornaamwoord in het Oost-Vlaams

⁽³⁾ De -n wordt enkel bewaard wanneer het volgende woord met een klinker, een t-, een d- of een b- begint (cf. Taeldeman 2005: 61-63).

⁽⁴⁾ Idem.

De dialecten in het zuiden gebruiken dus een heel uitgebreid genussysteem, waarbij het genus veel zichtbaarder is dan het geval is in de standaardtaal. Het Zuid-Nederlandse (dialectische) systeem is dan ook vergelijkbaar met het Duitse systeem, dat eveneens adnominaal en pronominaal een driedeling kent en waarbij er congruentie is met het woordgeslacht van het antecedent. Taalgebruikers die dergelijke duidelijke onderscheidingen voortdurend waarnemen, onthouden vanzelfsprekend welk genus een bepaald woord heeft en ondervinden dan ook weinig moeilijkheden bij de pronominale verwijzing in de standaardtaal. Vandaar dat in het Belgisch Nederlands nog steeds een driedeling bestaat, ook voor woorden met een niet-bezielde referent.

Het is nog maar de vraag of de geschetste situatie enigszins stabiel te noemen is. Een recent onderzoek naar de verwerving van het Zuid-Nederlandse genussysteem, testte bij een groep Zuid-Nederlandse taalverwervers de kennis van het grammaticaal genus in een aantal categorieën, zijnde nomina met een menselijke, bezielde, telbare of niet-telbare referent (De Vogelaer (2006)). Uit de resultaten van het onderzoek bleek dat een aantal kenmerken die het Noord-Nederlandse (semantische) systeem vertoont, ook terug te vinden zijn bij de taalverwervende Zuid-Nederlandse kinderen. Tot die kenmerken behoren een lage gebruiksfrequentie van het feminien pronominaal voor niet-menselijke referenten, een opvallend frequent gebruik van het masculien pronominaal voor de referentie naar telbare entiteiten en van het neutrale *het* voor referentie naar niet-telbare referenten. Deze laatste twee kenmerken werden door het corpusonderzoek van Audring (2006) voor het Noord-Nederlands aangetoond. Uit het gedrag van de Zuid-Nederlandse taalverwervers blijkt dus dat bepaalde semantische regels aan de verwijzing ten grondslag liggen (De Vogelaer 2006). De snelheid waarmee kinderen een bepaalde regel verwerven, correleert met het belang van die regel in het systeem. De volgorde waarin een kind genusbepalende regels verwerft, hangt af van de reikwijdte van en het aantal uitzonderingen op die regel. Bovendien bepaalt ook de talige input de snelheid waarmee een kind de regels verwerft. Hoe sneller een kind een regel verwerft, hoe belangrijker die dus is in het systeem (Mills 1986: 109-116). Dus impliceert de prominentie van de semantische motieven dat het behoud van het grammaticaal genus in de zuidelijke helft van het Nederlandse taalgebied potentieel aan erosie onderhevig is. Bovendien is uit heel wat onderzoeken gebleken dat in het zuiden de dialecten stilaan teloorgaan en worden verdrongen door meer regionale of tussentalige taalvariëteiten. In de taal van (vooral) jongeren doen zich verschuivingen voor in de richting van de standaardtaal en deze tendens resulteert in afnemende

dialectkennis. Met een verlies van dialectkennis en de vormenrijkdom die genus in het dialect zo zichtbaar maakt, verdwijnt ook het ‘geheim’ (Geerts 1966: 128) van het genusgevoel in het zuidelijk Nederlands (cf. Taeldeman 1980). Een onderzoek naar het behoud van grammaticaal genus in een regiolect van het Noord-Brabants, toonde aan dat een goede dialectkennis correleert met een goede kennis van het traditioneel driegerasysteem voor de pronominale verwijzing (Hoppenbrouwers 1983). Door dat dialectverlies en dus verlies van het genusgevoel lijkt het plausibel, net zoals in het noorden al het geval is gebleken, dat het zuidelijke driegerasysteem zal evolueren naar een tweegerasysteem (cf. Hoppenbrouwers 1983) en de (pronominale) verwijzing niet langer syntactisch maar semantisch zal verlopen.

2.2 Tendens tot hersemantisering

Het valt dus niet uit te sluiten dat ook het grammaticale Zuid-Nederlandse genusstelsel zoals dat traditioneel bewaard is gebleven, zal evolueren en verdwijnen ten voordele van een semantisch systeem. Dit onderzoek richt zich dan ook op het in kaart brengen van de ontwikkelingen in het zuiden van het Nederlandse taalgebied.

2.2.1 Onderzoeksopzet

In het Noord-Nederlands is er duidelijk sprake geweest van een overgang van grammaticale naar semantische pronominale verwijzing. Voor het zuiden zijn er elementen die wijzen in die richting, maar een duidelijk beeld werd hiervan nog niet geschetst. Daarom werd in de loop van 2007 een onderzoek uitgevoerd om de verwerving en het behoud van grammaticale genus bij Zuid-Nederlandse sprekers na te gaan, met uitsluitend aandacht voor het pronominaal genusstelsel. Veranderingen in de richting van een semantisch systeem, ontstaan namelijk op het pronominaal domein (Corbett 1991: 248). Pas als het daar goed ontwikkeld is, kan hersemantisering zich verspreiden naar andere woordklassen en syntactische posities. Die ontwikkeling heeft zich (nog) niet voltrokken in het Nederlands, waar hersemantisering voorlopig beperkt blijft tot de pronomina, maar is onder meer in Zuidelijk-Centrale variëteiten van het Italiaans waargenomen (cf. Fernández-Ordóñez 2009). Aan het begin van het nieuwe genusonderscheid ligt dus eerst en vooral een nieuw gebruik van persoonlijke of aanwijzende voornaamwoorden: *‘This new use of old pronouns in terms of the semantic interpretation of nouns as mass/abstract vs count/concrete entities seems to witness the starting point of a renewal of gender.’* (Fernández-Ordóñez 2009). Een onderzoek naar hersemantisering in een conservatief systeem (cf.

MAND 2005), moet zich dus in de eerste plaats richten op pronomina. Als er al veranderingen waar te nemen zijn, dan is dat op het pronominaal domein.

In het onderzoek werden zowel volwassen taalgebruikers als taalverwerwers betrokken. De informanten waren afkomstig uit Moerzeke, een dorp in Oost-Vlaanderen, een regio behorend tot de conservatiefste dialectgebieden (cf. MAND 2005) waar het oorspronkelijke genussysteem nog vrij goed bewaard is. Door kinderen in het onderzoek te betrekken, kon worden nagegaan welke parameters een belangrijke rol spelen in het genussysteem (cf. Mills 1986: 109-116). Door verschillende leeftijdsgroepen van volwassen taalgebruikers te integreren, werd het mogelijk het tempo waarmee eventuele veranderingen zich doorzetten, te bepalen. Op die manier werd materiaal verzameld voor 80 informanten in vijf leeftijdsgroepen: een groep 7-jarigen, een groep 14- en 15-jarigen, een groep 20- tot 22-jarigen, een groep 28- tot 38-jarigen en een groep 55- tot 65-jarigen. In alle groepen werd een verdeling naar sekse gehanteerd, zodat de helft van de informanten mannen zijn, en de helft vrouwen.

Er werd een enquête opgesteld met 72 lexicale items (24 masculiene, 24 feminie en 24 neutrale woorden) die werden opgenomen in testzinnen. Na een korte mondelinge toelichting kregen de informanten een blad met zinnen waarin een substantief was verwerkt. Naar dat substantief dienden de informanten in een tweede zin op het blad te verwijzen met *hij*, *ze* of *het*, in het geval van subjectspronomen, en met *hem*, *haar/ze*, of *het* in het geval van objectspronomen. Bij de selectie van de lexicale items werd in de eerste plaats aandacht besteed aan een aantal semantische parameters, waaronder het onderscheid tussen telbaar en niet-telbaar en dat tussen concreet en abstract, dat volgens de literatuur een belangrijke rol speelt in de keuze van het persoonlijk voornaamwoord (cf. inleiding). Tot slot werd er ook gekozen voor een categorie ‘dieren’, waarbij vooral de bezielde van deze woorden interessante inzichten bood (i.e. de interactie met het natuurlijk geslacht), en voor een categorie ‘collectiva’, waarbij de verwijzing soms ietwat problematisch lijkt te verlopen, omwille van het tweeledige karakter van dergelijke woorden (zie onder meer Joosten et al (2007) voor de conceptuele profilering van collectiva). Er werd eveneens een parameter frequentie ingebouwd voor de vier oudste groepen, gebaseerd op de frequentielijsten van het CGN. Bovendien werd ervoor gezorgd dat de frequente woorden ook op de unaniemenlijst stonden: *Streeflijst Woordenschat Voor Zesjarigen* (Schaerlaekens 1999).

- (1) Voorbeelden van onderzochte items per semantische categorie:
- a. Concreet telbaar: *sleutel, bank, schip*
  - b. Concreet niet-telbaar: *rijst, melk, hout*
  - c. Abstract telbaar: *vorm, kleur, weekend*
  - d. Abstract niet-telbaar: *adem, kou, weer*
  - e. Dieren: *vis, koe, paard*
  - f. Collectiva: *groep, brandweer, leger*
- (2) Voorbeelden van testzinnen:
- a. Mijn **hond** is vlug moe. ____ is dan ook al erg oud.
  - b. De **brandweer** was snel ter plaatse. ____ kon de brand snel blussen.
  - c. Jouw **adem** ruikt niet zo fris, ____ ruikt naar knoflook. _

In de volgende paragrafen zullen de resultaten van dit onderzoek aan bod komen. Eerst zal een algemeen beeld geschetst worden van de toestand van het grammaticaal genus in het Moerzeeks (§2.2.2), waarna de waargenomen semantische tendensen uitgebreider aan bod komen.

2.2.2 Grammaticale verwijzing bij Zuid-Nederlandse taalgebruikers

Tabel (2) geeft een overzicht van de behaalde scores: de cijfers geven aan in hoeveel van het totaal aantal gevallen de verwijzing gebaseerd was op het grammaticaal genus van het antecedent. De totaalscores zijn, uitgezonderd de twee jongste groepen, vrij behoorlijk met scores tussen 67 en 78%. Toch tonen ze de erosie van het syntactisch systeem aan: tussen de oudste groep en de adolescenten is er een verschil van 10%. De tienergroep in de enquête blijkt bovendien het grammaticaal genus nog niet geheel verworven te hebben, met een score van 56% (slechts 10% beter dan de taalverwervende kinderen) en kan in dat opzicht nog tot de ‘taalverwerwers’ worden beschouwd.⁽⁵⁾

Het neutraal genus wordt het snelst verworven, met 52% voor de jongste groep en 71% voor de 14- tot 15-jarigen, en blijkt zich ook het best te handhaven in het volwassen systeem, waar de scores tussen 83% en 87% liggen. Het genus van niet-neutrale woorden lijkt minder snel verworven: het masculien is met 44% voor de jongste groep nog niet goed gekend en ook de tienergroep haalt met 52% nipt de helft. De scores voor het feminien genus zijn zelfs nog minder goed: daar

⁽⁵⁾ Zie ook Labov (2007) die als grens voor de kritische periode van taalverwerving de leeftijd van 17 jaar vooropstelt.

slagen beide groepen er niet in om in de helft van de gevallen een pronomen te kiezen dat gebaseerd is op het grammaticaal genus. En die tendens zet zich door bij de volwassen taalgebruikers: al lijken daar de masculiene woorden het moeilijkst met 56% voor de adolescenten en 67% voor de 28- tot 38-jarigen. Zelfs de oudste groep baseert in slechts 64% van de gevallen de verwijzing op grammaticaal genus. De verwijzing naar feminiene woorden daarentegen, doet het iets beter: de 20- tot 22-jarigen halen 63%, de 28- tot 38-jarigen 74% en de oudste groep doet het met een score van 83% bijna even goed als voor de neutrale woorden.

	GROEP I	GROEP II	GROEP III	GROEP IV	GROEP V
	7J.	14-15J.	20-22J.	28-38J.	55-65J.
MASCULIEN	44.25% (5.31/12)	52.58% (12.62/24)	56.00% (13.44/24)	67.46% (16.19/24)	64.33% (15.44/24)
FEMINIEN	41.67% (5.00/12)	44.54% (10.69/24)	63.54% (15.25/24)	74.75% (17.94/24)	83.08% (19.94/24)
NEUTRAAL	52.58% (6.31/12)	71.33% (17.12/24)	83.08% (19.94/24)	82.83% (19.88/24)	87.25% (20.94/24)
TOTAAL	46.17% (16.62/36)	56.15% (40.43/72)	67.54% (48.63/72)	75.01% (54.01/72)	78.22% (56.32/72)

TABEL 2 : Behoud van het grammaticaal genus (%) bij de verschillende leeftijdsgroepen.⁽⁶⁾

Het zuidelijke genussysteem is dus niet meer zo standvastig als werd aangenomen. Hoewel de oudere groepen nog in grote mate de keuze van het pronomen laten afhangen van het grammaticaal genus van het antecedent, is duidelijk geworden dat het systeem aan het afslijten is. De grammaticaal correcte toepassing van het woordgeslacht is allesbehalve perfect. Het genus van neutrale woorden blijkt snel verworven en ook goed gekend door de volwassen taalgebruikers, maar bij de niet-neutrale nomina ligt het duidelijk moeilijker. Een afname in toepas-

⁽⁶⁾ De getallen onder de procentuele weergave zijn de reële resultaten die de groepen (gemiddeld) behaalden. Zo geldt voor de jongste groep dat zij bij gemiddeld 5.31 van de 12 masculiene woorden, een masculien pronomen gekozen hebben. Bij de feminiene kozen zij in gemiddeld 5 van de 12 gevallen voor een feminiën pronomen, bij de neutrale woorden in 6.31 van de 12 gevallen voor een neutraal pronomen. Bij de oudere groepen zijn ook nog niet-frequente woorden opgevraagd, vandaar het hoger aantal (nl.24).

sen van het woordgeslacht lijkt vooral bij de feminiene woorden het sterkst: het verschil tussen de oudste groep en de groep adolescenten bedraagt bijna 20%. Bovendien valt op hoe moeizaam de taalverwervende groepen het grammaticaal genus onder de knie krijgen, wat erop wijst dat andere, i.e. semantische, factoren een grotere invloed hebben dan het grammaticaal genus (cf. ook De Vogelaer 2006 en De Houwer 1987).

De vraag rest dan wat de taalgebruikers doen in die gevallen waarin ze niet verwijzen met een pronomen dat hetzelfde genus heeft als het antecedent. Enerzijds zijn er sowieso fouten die niet kunnen worden verklaard, en die allerhande oorzaken kunnen hebben, waaronder een informant die zich gewoon vergist bij het invullen. Anderzijds zijn er ook heel wat afwijkingen van het grammaticaal genus die gegroepeerd kunnen worden volgens bepaalde semantische tendensen. Die afwijkingen worden in de volgende paragrafen uitvoerig besproken.

2.2.2.1 Neutrale pronomina voor niet-telbare en/of abstracte nomina

De meest uitgesproken tendens die in deze resultaten naar voren is gekomen, is ongetwijfeld de keuze voor een neutraal pronomen bij woorden die een niet-telbare en/of abstracte referent hebben. Het gaat daarbij om items uit de categorieën [abstract telbaar], [concreet niet-telbaar] en [abstract niet-telbaar]. Onderstaande tabel geeft het totaal aantal antwoorden volgens grammaticaal genus.

	TAALVERWERVERS ⁽⁷⁾			VOLWASSEN TAALGEBRUIKERS		
	MASC.	FEM.	NEUT.	MASC.	FEM.	NEUT.
CONCREET	48.96% (94/192)	45.31% (87/192)	77.08% (148/192)	67.71% (260/384)	79.43% (305/384)	92.97% (357/384)
ABSTRACT	42.19% (81/192)	35.94% (69/192)	77.08% (148/192)	58.85% (226/384)	62.24% (239/384)	95.05% (365/384)
TELBAAR	50.00% (96/192)	41.67% (80/196)	71.88% (138/192)	68.75% (264/384)	73.18% (281/384)	91.15% (350/384)
NIET- TELBAAR	41.15% (79/192)	39.58% (76/192)	82.29% (158/192)	57.81% (222/384)	68.49% (263/384)	96.88% (372/384)

TABEL 3 : Totalscores van het behoud van grammaticaal genus volgens de semantische categorieën [concreet], [abstract] en [telbaar] en [niet-telbaar].

⁽⁷⁾ Onder deze noemer vallen de groepen I (7-jarigen) en II (14- en 15-jarigen). De overige 3 groepen werden als 'volwassen taalgebruikers' bij elkaar geplaatst.

Opmerkelijk zijn de grote verschillen tussen de zijdige nomina enerzijds en de onzijdige anderzijds zowel voor de abstracte categorieën als voor de niet-telbare categorieën. Bij de neutrale items wordt de verwijzing tot 40% meer gebaseerd op het woordgeslacht dan bij de andere genera, vooral bij de taalverwervende groepen, waar de scores voor de zijdige nomina tussen 41% en 50% liggen, terwijl dat voor de neutrale tussen 71% en 82% is. Bij de volwassen taalgebruikers liggen de scores weliswaar hoger, maar evenzeer ver uit elkaar: bij de masculiene en feminiene woorden liggen de cijfers tussen 60% en 70%, de resultaten voor de neutrale items daarentegen, bedragen telkens meer dan 90%. Er wordt voor de masculiene en feminiene items betrekkelijk middelmatig tot laag gescoord, terwijl de percentages voor het neutraal genus hoog tot heel hoog zijn, wat te verklaren is door de semantische steun. Toch zouden andere factoren een invloed kunnen hebben op deze resultaten: de verhoogde zichtbaarheid van neutrale substantieven (ze zijn gemakkelijker te herkennen), of de moeilijkheden (cf. onder meer Hoppenbrouwers (1983) over de linguïstische onzekerheid bij het uitdrukken van anaforische relaties met zaaknamen) die taalgebruikers onderkennen bij de keuze tussen een masculien en feminien pronomen. Daarom is het ook nuttig de afwijkingen van het grammaticaal genus te analyseren. Tabel (4) geeft een overzicht van de totaalscores van pronomina per semantische categorie, ongeacht het genus van het antecedent.

	TAALVERWERVERS ⁽⁸⁾			VOLWASSEN TAALGEBRUIKERS		
	MASC.	FEM.	NEUT.	MASC.	FEM.	NEUT.
CONCREET	31.25% (180/576)	27.60% (159/576)	42.88% (247/576)	28.39% (327/1152)	33.77% (389/1152)	37.85% (436/1152)
ABSTRACT	22.57% (130/576)	23.44% (135/576)	53.99% (311/576)	25.09% (289/1152)	31.16% (359/1152)	43.75% (504/1152)
TELBAAR	27.95% (161/576)	26.22% (151/576)	45.83% (264/576)	27.95% (322/1152)	33.42% (385/1152)	38.63% (445/1152)
NIET- TELBAAR	25.87% (149/576)	23.09% (133/576)	51.04% (294/576)	25.52% (294/1152)	31.51% (363/1152)	42.97% (495/1152)

TABEL 4 : Totaalscores van de pronomina volgens de semantische categorieën [concreet], [abstract] en [telbaar] en [niet-telbaar].

⁽⁸⁾ Onder deze noemer vallen de groepen I (7-jarigen) en II (14- en 15-jarigen). De overige 3 groepen werden als 'volwassen taalgebruikers' bij elkaar geplaatst.

Op basis van de verdeling die bij het opstellen van de enquêtes werd vooropgesteld (i.e. evenveel woorden met een masculien, feminien als neutraal woordgeslacht), verwachten we, in een volledig syntactisch systeem, een gelijke verdeling tussen de verschillende pronomina. Dat is hier echter niet het geval: er bestaat een onmiskenbare voorkeur voor het neutraal pronomen. Bij de taalverwervende groepen is de voorkeur nog sterker uitgesproken dan bij de volwassen taalgebruikers: in 53.99% van de gevallen wordt bij substantieven met een abstracte referent, gekozen voor een neutraal pronomen ongeacht het genus van het antecedent. Voor niet-telbare referenten is dat in 51.04%. De volwassen taalgebruikers halen voor woorden met abstracte referenten een cijfer van 43.75% voor het neutraal pronomen; voor niet-telbare referenten is dat 42.97%. Beide cijfers liggen toch ook nog opvallend hoger dan de verwachte 33.3%. We leiden daaruit af dat er een sterke tendens bestaat (die overigens statistisch significant is) om bij het verwijzen naar een nomen met een niet-telbare of abstracte referent, te kiezen voor een neutraal pronomen, ongeacht het genus van het antecedent. De verwijzing is op die manier dus niet (enkel) gebaseerd op het woordgeslacht maar ook op semantische eigenschappen van de referent.

Deze semantische tendens sluit aan bij wat in de literatuur is verschenen over *mass/count-distinctions* in andere talen en variëteiten, met name dat voor massa's en abstracte items, er gekozen wordt voor een neutraal pronomen (cf. Siemund 2008, Fernandez-Ordoñez 2009). Ook in de centraal Italiaanse dialecten blijkt het neutraal pronomen vooral gebruikt te worden voor de verwijzing naar 'uncountables' (Haase 2000). En uiteraard is het ook een tendens die in het Noord-Nederlands naar voren is gekomen. Blijkens Audring (2006) wordt bij onbezielde, niet-telbare (of dus laag geïndividueerde) referent, in veruit de meeste gevallen verwezen met een onzijdig pronomen.

2.2.2.2 Masculiene pronomina voor dieren en feminiene voor collectiva

Een tweede en derde semantische tendens bestaat in de keuze voor een masculien pronomen wanneer de referent van het antecedent een dier is en de keuze voor een feminien wanneer de referent een collectivum is. Tabel (5) geeft het percentage antwoorden dat volgens grammaticaal genus werd gegeven voor beide categorieën.

	TAALVERWERVERS			VOLWASSEN TAALGEBRUIKERS		
	MASC.	FEM.	NEUT.	MASC.	FEM.	NEUT.
DIEREN	72.92% (70/96)	52.08% (50/96)	44.79% (43/96)	88.54% (170/192)	70.31% (135/192)	60.42% (116/192)
COLLECTIVA	43.75% (42/96)	44.79% (43/96)	37.50% (36/96)	34.89% (67/192)	78.12% (150/192)	81.77% (157/192)

TABEL 5 : Totalscores van het behoud van grammaticaal genus voor [dieren] en [collectiva].

Daaruit valt voor de taalverwerwers af te leiden dat zij het masculien in de categorie [dieren] opvallend goed beheersen met een resultaat van bijna 73%, maar dat ze bij neutrale woorden, in tegenstelling tot andere categorieën, niet eens in de helft van de gevallen het grammaticaal genus kennen of gebruiken. De volwassen taalgebruikers doen het veel beter, maar toch zijn er significante verschillen merkbaar: in de categorie dieren wordt het grammaticaal genus het best behouden bij masculiene woorden (met een score van 88% het beste resultaat voor masculien tout court), terwijl de score voor het neutraal bijna 30% lager ligt. Bij beide groepen liggen de scores voor het feminien tussen die van masculien en neutraal.

Voor de collectiva scoren de taalverwervende groepen voor de drie genera vrij zwak, met ongeveer 45% voor de feminiene woorden en het laagste resultaat, 37.5% voor de neutrale woorden. Bij de volwassen taalgebruikers valt meteen de lage score voor masculiene woorden op (bijna 35%), in tegenstelling tot de cijfers voor de feminiene en neutrale woorden, beide rond 80%. Toch komen uit deze resultaten de tendensen waarvan sprake nog niet uitgesproken naar voren. Dat gebeurt wel wanneer we een overzicht geven van de totalscores voor de pronomina, ongeacht het genus van het antecedent.

	TAALVERWERVERS			VOLWASSEN TAALGEBRUIKERS		
	MASC.	FEM.	NEUT.	MASC.	FEM.	NEUT.
DIEREN	46.53% (134/288)	31.95% (92/288)	21.53% (62/288)	42.88% (247/576)	36.80% (212/576)	20.31% (117/576)
COLLECTIVA	33.68% (97/288)	42.01% (121/288)	24.31% (70/288)	16.14% (93/576)	55.03% (317/576)	28.82% (166/576)

TABEL 6 : Totaalscores van de pronomina volgens de semantische categorieën [dieren] en [collectiva].

Op basis van de verdeling die bij het opstellen van de enquêtes werd gehanteerd, verwachten we in een syntactisch systeem een relatief gelijke verdeling tussen de verschillende pronomina, of 33.3%. In tegenstelling tot de verwachtingen is er bij de categorieën *dieren* en *collectiva* een duidelijke voorkeur voor respectievelijk het masculien en het feminien pronomenen. Voor de categorie *dieren* is die tendens sterker uitgesproken bij de taalverwervende groep, die bijna één op twee dieren aanduidt met een masculien pronomenen, wat vooral ten koste van het neutraal pronomenen blijkt te gaan, dat slechts in 21% van de gevallen wordt gekozen voor het verwijzen naar dieren. Bij de volwassen taalgebruikers is die score wat gezakt (43%) in het voordeel van de feminiene pronomina, met een resultaat van bijna 37%. De neutrale pronomina worden ook door de volwassenen weinig gebruikt om dieren aan te duiden. Dat de neutrale pronomina hier zo weinig gekozen worden, hoeft natuurlijk niet te verbazen, aangezien het genoegzaam bekend is dat bij bezielde referenten het natuurlijk geslacht van de referent prevaleert. De behoorlijk goede scores voor het feminien, duiden bovendien op de nog diepgewortelde kennis van het grammaticaal genus in deze categorie. Aan toestanden als ‘de koe, hij geeft melk’ (cf. Geerts 1968) zijn we in het zuiden dus nog (lang) niet toe.

De derde semantische tendens die dit onderzoek aan het licht heeft gebracht, is de tendens om naar collectieve woorden te verwijzen met een feminien pronomenen. Die komt uitgesproken naar voren in tabel (6): bij de taalverwervende groepen kiest men in 42% van de verwijzingen naar een collectivum, voor een feminien pronomenen, en bij de volwassen taalgebruikers is dat zelfs in 55% van de gevallen.⁽⁹⁾ Daarbovenop komt dat de masculiene en neutrale woorden be-

⁽⁹⁾ Er zijn geen verschillen tussen de drie volwassen leeftijdsgroepen wat deze score betreft.

hoorlijk lage scores halen voor de verwijzingen gebaseerd op het grammaticaal genus. Dat kan twee oorzaken hebben: ofwel interpreteren de taalgebruikers het enkelvoudig feminien pronomen als meervoudspronomen, ofwel breidt de associatie tussen verzamelnamen en feminiene bezittelijke voornaamwoorden zich uit tot persoonlijke voornaamwoorden. In de literatuur is al vaker gewezen op het gebruik van het bezittelijk voornaamwoord *haar* bij collectiva (cf. Geerts 1983), dat zijn oorsprong heeft in het meervoudige *haar* (het Middelnederlandse 3mv.-pronomen dat in het Standaardnederlands door *hen/hun* is vervangen) maar dat gebruik wordt door de ANS afgekeurd (ANS §3.3.3.6). Hier blijkt er ook bij persoonlijke voornaamwoorden een sterke voorkeur voor het feminien pronomen. Bij de objectvorm is er maar 52 keer met *haar* verwezen (waarvan 22 keer naar een feminien woord), tegenover 165 keer met *ze*⁽¹⁰⁾ (waarvan 63 keer naar een feminien woord). *Ze* is in het Standaardnederlands zowel het pronomen voor de 3^e persoon enkelvoud (vrouwelijk) als voor de 3^e persoon meervoud. Vermoedelijk heeft die ambiguïteit ervoor gezorgd dat *ze* oververalgemeend wordt naar collectiva. De hersemantisering die voor collectiva in de richting van het feminien pronomen loopt, vindt dus haar oorsprong in het meervoudige *ze*, zoals de verwijzing met het bezittelijke *haar* afkomstig is van het meervoudige *haar*. Het is opvallend dat dit gebruik van *ze* voor collectiva ook voorkomt in subjectsfunctie, terwijl de aanwezigheid van een 3enk. flectie-t na het werkwoord daar eigenlijk een lezing uitsluit als meervoudspronomen. Toch hebben de informanten bij de masculiene en neutrale woorden maar liefst 261 keer *ze* ingevuld in subjectsfunctie.

2.2.3 Besluit: erosie van het Zuid-Nederlandse systeem

Hoewel de verwijzing met pronomina in het Zuid-Nederlandse genussysteem nog grotendeel gebaseerd is op het grammaticaal genus en dus syntactisch verloopt, zijn er toch een aantal duidelijke semantische tendensen waargenomen, die toenemen naarmate de leeftijd van de informanten daalt. De invloed van grammaticaal genus op de pronominale verwijzing neemt dus volgens generatie af, en zelfs de adolescenten bereiken geen *adult-like proficiency* meer. De waargenomen semantische patronen zijn ook in andere talen geattesteerd. De meest uitgesproken tendens is daarbij de keuze voor een neutraal pronomen wanneer het antecedent een niet-telbare of abstracte referent heeft. Andere tendensen zijn de neiging om naar *dieren* te verwijzen met een masculien pronomen, en de voorkeur voor een feminien pronomen om naar collectiva te verwijzen. In

⁽¹⁰⁾ De informanten kregen voor de objectvorm de keuze tussen de volle vorm *haar* en de gereduceerde vorm *ze*.

wat volgt gaan we na wat de dynamiek is van dit veranderingsproces, welke mechanismen dit veranderingsproces sturen, en vergelijken we dit met de ontwikkelingen in de Noord-Nederlandse dialecten.

3. De dynamiek van het (Zuid-Nederlandse) hersemantiseringsproces

3.1 Aspecten van het veranderingsproces

In de vorige paragrafen is duidelijk geworden dat het Zuid-Nederlandse genusstelsel, en meer bepaald de pronominale verwijzing binnen dat stelsel, aan veranderingen onderhevig is. Zo'n *change in progress* biedt de kans om een inzicht te krijgen in de dynamiek en het mechanisme van deze verandering. Het onderscheid tussen transmissie (taalverandering waarbij opeenvolgende generaties kinderen de verandering verspreiden met toenemend bereik tegenover voorgaande generaties) en diffusie (taalverandering door taalcontact, wanneer volwassen taalgebruikers exogene elementen overnemen van andere taalvariëteiten) (Labov 2007) zal daarbij een leidraad zijn. Na een analyse van verschillende relevante factoren, moet het enigszins mogelijk zijn een hypothese te schetsen van het verloop van het hersemantiseringsproces in het Zuid-Nederlands.

3.1.1 Linguïstische conditionering

Een eerste punt dat ons hier interesseert is de intern linguïstische conditionering van een transmissieproces, die geheel of gedeeltelijk ontbreekt bij een diffusieproces (Labov 2007:349). Er zijn een aantal argumenten die erop wijzen dat dit proces van hersemantisering intern linguïstisch geconditioneerd is, met name het feit dat het gaat om universeel semantische factoren, het bereik van de hersemantisering, en de parallelle ontwikkelingen in andere talen. De parallelle ontwikkelingen werden in de inleiding al uitgebreid besproken: de Zuid-Nederlandse ontwikkeling is zeker niet de enige in z'n soort. Heel wat andere Indo-Europese genussystemen hebben een gelijkaardige verandering ondergaan. Nog opvallender is daarbij dat de ontwikkeling van een syntactisch naar een semantisch systeem ook in die andere talen geleid heeft tot de associatie tussen masculien en telbaar/concreet enerzijds en tussen neutraal en niet-telbaar/abstract anderzijds.

Dat het proces wordt gestuurd vanuit het taalsysteem zelf kan dus ook worden aangetoond door de semantische waarden die het systeem leiden, betekeniskenmerken van woorden, waarvan sommige bijna universeel zijn in genussystemen

(voor zover die zelf natuurlijk als universeel kunnen beschouwd worden cf. WALS 2005). De hier beschreven semantische waarden zijn geen nieuwe gegevens: zo toonde Lehman (1958) aan dat in het Indo-Europees bepaalde categoriale waarden gekoppeld konden worden aan verschillende genera, waardoor genusopposities dus gepaard gingen met betekenisopposities. Zo zou er met het masculien een notie *singulative quality* verbonden kunnen worden, en met het feminien een *collective quality*, een tendens die door Leiss (2000) bevestigd werd voor onder meer het Oudhoogduits. Het is dus niet uigesloten dat bepaalde betekenisnoties een specifiek genus oproepen, en dat dit gegeven al in het oudste taalstadium, i.e. het Indo-Europees, aanwezig was. Dat die categoriale betekenissen nu aan de oppervlakte komen in de pronominale verwijzing, kan dus als een erfenis uit een vroeger taalstadium worden beschouwd.

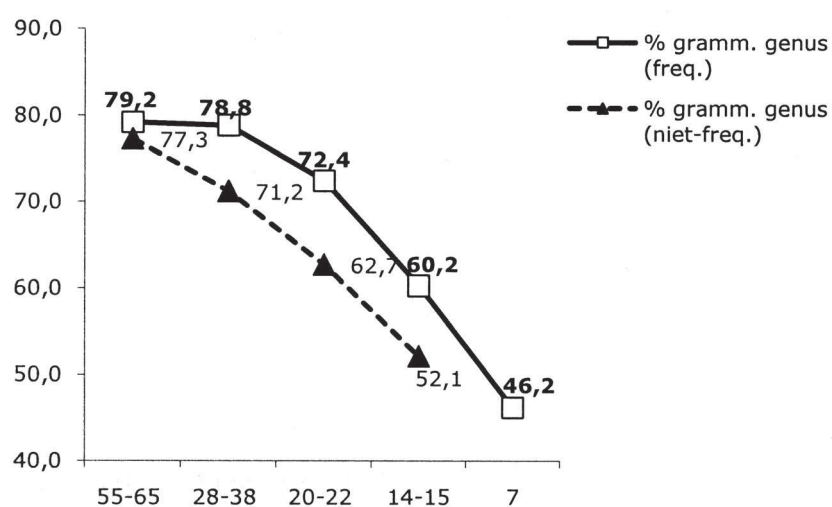
Tot slot wijst ook het bereik van de hersemantisering op de taalinterne sturing van de verandering. De veranderingen treffen namelijk de pronomina, die zich op de zogenaamde *Agreement Hierarchy* van Corbett (1979; 1991: 225-226) uiterst rechts bevinden. Dat impliceert blijkens Corbett dat ze geneigd zijn om semantisch te congrueren met het antecedent. De elementen aan de linkerkant van de hiërarchie congrueren daarentegen hoofdzakelijk syntactisch. Vanuit het domein van de pronomina zou de hersemantisering zich dan ook verder verspreiden naar andere categorieën die verder staan op de *Agreement Hierarchy*. De elementen die het meest naar links staan, de attributieve elementen (lidwoorden en adjectieven), worden niet ‘aangetast’ door de semantiek, de predicatieve elementen zijn voor genus irrelevant, en de relatieve elementen (pronomina) zouden volgens Audring (2006) wel vatbaar zijn voor hersemantisering, maar minder dan de pronomina. De toch wel gesofisticeerde linguïstische conditionering van het fenomeen, alsook het taaluniversele karakter ervan, maken dat deze ontwikkelingen onmogelijk als willekeurig (of niet natuurlijk) bestempeld kunnen worden. Indien de ontwikkelingen zich via een diffusieproces zouden verspreiden, zouden dergelijke patronen er niet in terug te vinden zijn, want dan zouden elementen afhangen van factoren als prestige en de groep die deze prestigevormen gebruikt, en dus veel willekeuriger zijn (vanuit linguïstisch oogpunt althans). Dat de waargenomen ontwikkelingen enkel de persoonlijke pronomina treffen, is echter geen toeval.

3.1.2 Frequentie

Een tweede element dat kan helpen een scenario voor het taalveranderingsproces op te stellen, is de parameter frequentie, die in taalveranderingsprocessen

DE DYNAMIEK VAN HERSEMANTISERING

op verschillende manieren een rol kan spelen. Zo is het bij een diffusieproces te verwachten dat de minst frequente items ook het minst vatbaar zijn voor de veranderingen, die vooral bij frequente items zullen optreden (cf. Trudgill 1986). Anderzijds kan *extra strong salience* die aanpassingen ook verhinderen, zoals bij een transmissieproces, waarbij de frequent(st)e items net het meest resistent zijn tegen de verandering, bijv. bij het proces van werkwoordsverzwakking (cf. Bybee 1995, Vosters 2008). Aangezien in dit onderzoek ook een parameter frequentie werd ingebouwd, is het mogelijk om de effecten daarvan te bekijken.

GRAFIEK 1 : Behoud van grammaticaal genus (%) bij de verschillende leeftijdsgroepen, volgens frequentie.

Grafiek (1) geeft de scores van de verschillende leeftijdsgroepen voor de frequente alsook de niet-frequente items. Er blijken frappante verschillen tussen de leeftijdsgroepen wat betreft de verhouding frequent – niet-frequent: bij de oudste groep is dat verschil verwaarloosbaar, terwijl dat bij de tweede oudste generatie toch al een verschil is van 7.6% en bij de derde generatie bijna 10%. Het verschil tussen de score voor frequente en die voor niet-frequente items neemt dus toe naarmate de leeftijd van de informanten daalt. De verschillen tussen de twee jongste, taalverwervende groepen zijn een effect van *age grading* (Labov 2001:47-48): hoe ouder de informant is, hoe meer hij of zij is blootgesteld aan de relevante woorden, en hoe meer kans hij of zij heeft gekregen om het grammaticaal genus te verwerven en dus beter te scoren. De afwijkingen van het volwas-

sen patroon zijn waarschijnlijk ‘*developmental differences*’. Het effect van *age grading* (Labov: 83-85) is echter een marginaal fenomeen bij volwassen sprekers (zie ook Sankoff & Blondeau 2007), waardoor deze verklaring dus niet gebruikt kan worden om de verschillen tussen de oudste groepen te verklaren. Dergelijke gevallen worden beschouwd als het *apparent time effect*, i.e. als een indicatie van een *change in progress* waarbij generaties van sprekers geleidelijk aan een nieuwe variant aannemen. De frequentie-effecten tonen aan dat de sprekers de semantische strategie die zij als kind hebben verworven, toepassen wanneer zij het grammaticaal genus niet kennen (cf. De Vogelaer 2006, De Houwer 1987). De oudste informanten kennen nog van heel veel woorden het grammaticaal genus, ook van minder frequente woorden, en hoeven die strategie dus niet al te vaak toe te passen. Hoe jonger de informanten echter worden, hoe meer hun kennis van het woordgeslacht afneemt, en des te vaker zullen zij semantisch verwijzen. Kortom, de frequentieverschillen wijzen erop dat de vernieuwing via een transmissieproces worden doorgegeven: bij elke nieuwe generatie neemt de kennis van het grammaticaal genus weer af, waardoor de verwijzing semantisch gebeurt en de nieuwe generatie nog minder met het grammaticaal genus geconfronteerd wordt.

3.1.3 Sociaalpsychologische factoren

Een derde type factoren die in taalverandering vaak een rol spelen, kunnen worden samengevat onder de noemer ‘sociaalpsychologische’ factoren. De belangrijkste factor daaronder, die we ook in dit onderzoek hebben geïntegreerd, is de parameter sekse. Niet in elk type taalverandering speelt de sekse van de taalgebruikers een even belangrijke rol. Sterke verschillen tussen het taalgebruik van sprekers met een verschillende sekse zijn in de eerste plaats typisch voor een *change from above* of diffusieproces. Wanneer er sprake is van een verandering, een *change in progress*, richten vrouwen zich bij een *change from above* (waarbij de taalgebruikers zich bewust zijn van de variatie en weloverwogen een bepaalde variant gebruiken) in de regel naar de prestigevariant.

Maar wat zeggen de cijfers van dit onderzoek over de verschillen tussen mannen en vrouwen? Er zijn kleine, maar geen statistisch significante verschillen waar te nemen tussen mannen en vrouwen. Het ziet er dus naar uit dat voor de ontwikkelingen in het Zuid-Nederlandse genussysteem de parameter sekse weinig invloed heeft op het verloop van de veranderingen. Dat levert ook met betrekking tot het taalveranderingsproces interessante inzichten op. Het ontbreken van een significant verschil tussen mannen en vrouwen houdt in dat de ontwikkelingen

in het genussysteem gestuurd worden door andere dan sociaalpsychologische factoren (althans niet door de parameter sekse, een toch wel prominente factor). Deze bevindingen wijzen dus niet in de richting van diffusie (waar een factor als prestige wel een grote impact heeft), maar in de richting van transmissie.

Net op dit punt kan een interessante vergelijking worden gemaakt met de ontwikkelingen in Noord-Nederlandse dialecten. In zijn onderzoek naar regiolectische variatie in het Oostbrabants, en meer bepaald naar dialectverlies als gevolg van standaardtalige invloed, ging Hoppenbrouwers (1983) na in welke mate het oorspronkelijke genussysteem van het Westerhovens dialect aan erosie onderhevig was. Het authentieke systeem was zoals de meeste Zuid-Nederlandse dialecten een drieledig systeem met masculien, feminien en neutraal genus, en met een rijke verbuiging van lidwoorden en pronomina. Het onderzoek werd toegespitst op die elementen waarin het genussysteem van het dialect afweek van dat van de standaardtaal. Het contrast tussen masculien en feminien is op het moment van het onderzoek al verdwenen in de Standaardtaal waardoor Hoppenbrouwers verwachtte dat dit onderscheid ook in het dialect zou worden opgeheven, wat de resultaten ook bevestigen. Het onderscheid in de pronominale aanduiding bleek zeer scherp af te nemen, en het feminien pronomen werd door de jongste informanten zelfs niet meer gebruikt voor zaaknamen. Onderstaande tabel geeft een vergelijking tussen de resultaten van Hoppenbrouwers (1983) en de resultaten afkomstig van het onderzoek waarover dit artikel handelt (De Vos 2009).

	De Vos (2009)			Hoppenbrouwers (1983)		
		Mannen	Vrouwen		Mannen	Vrouwen
V	55-65j.	85	81	48-60j.	100	100
IV	28-38j.	74	76	38-47j.	93	67
III	20-22j.	64	64	28-37j.	62	21
II	14-15j.	43	46	18-27j.	53	15
I	7j.	42	42	12-17j.	25	0

TABEL 7 : Sekseverschillen in het totale behoud van grammaticaal genus (%) voor de pronominale verwijzing naar feminiene woorden bij de verschillende leeftijden.

Twee zaken springen bij de cijfers van Hoppenbrouwers meteen in het oog: de enorme daling in het gebruik van het feminien pronomen, alsook de verschillen

tussen de scores van de vrouwelijke en de mannelijke informanten. De afname in het gebruik van het feminien pronomen is volgens hem een gevolg van het standaardiseringsproces van het Oostbrabants dialect. Doordat het onderscheid tussen feminien en masculien is weggefallen in de Standaardtaal, wordt het gebruik van een feminien pronomen gemarkeerd, en dus te vermijden voor wie Standaardtaal wil praten. Dat deze terugval scherper is bij de vrouwen dan bij de mannen, is volgens Hoppenbrouwers niet zo verbazingwekkend: “De vrouwelijke voorkeur voor standaardtalige vormen wordt bevestigd door onderzoekers in andere taalgebieden.” De vrouwen zijn dus in dit standaardiseringsproces de voortrekkers, waardoor zij steeds minder het feminien, gemarkeerd pronomen gebruiken, met een voorsprong van een halve tot een hele generatie op de mannen (cf. de tabel). Alles wijst er dus op dat het proces waarvan sprake bij Hoppenbrouwers, een diffusieproces is: bepaalde gemarkeerde vormen worden vermeden, vaker door vrouwen dan door mannen, waardoor de vormen uiteindelijk verdwijnen. Dit gebeurt zeer snel: bij de vrouwen gaat het gebruik van het feminien pronomen van 100% naar 0% in slechts een paar generaties; dit tempo is kenmerkend voor een diffusieproces.

Heel anders is de situatie in Moerzeke, waar het gebruik van het feminien pronomen veel trager achteruitgaat, en waar bovendien nauwelijks verschillen zijn tussen de mannen en de vrouwen. Dat de scores hier voor mannen en vrouwen veel gelijklopend zijn dan in het Brabants regiolect dat Hoppenbrouwers onderzocht, heeft dus te maken met de druk van de standaardtaal, die hier in het zuiden veel minder voelbaar is (cf. ook Geeraerts (1992) die concludeerde dat parallellen tussen West-Vlaamse en Brabantse studenten inzake zogenaamde ‘masculinisering’⁽¹¹⁾ niet het gevolg waren van een gemeenschappelijke invloed van de standaardtaal, maar van een onafhankelijke parallelle ontwikkeling).

3.2 Een mogelijk scenario voor taalverandering

In navolging van Labov (2007) werd er uitgegaan van twee mogelijke modellen van taalverandering: transmissie en diffusie. Terwijl transmissie een proces is dat

---

⁽¹¹⁾ Met deze term wou Geeraerts de tendens aanduiden om met masculiene pronomina te verwijzen naar feminiene woorden. Er werden in het onderzoek enkel feminiene woorden opgevraagd, waarnaar de studenten moesten verwijzen met een voornaamwoord. Bij ongeveer 23% van de antwoorden werd er ‘masculinisering’ vastgesteld, zowel bij de West-Vlaamse als bij de Brabantse studenten. De homogeniteit van de antwoorden, meende Geeraerts te verklaren door het bestaan van een gelijklopend proces, zijnde de vereenvoudiging van het genussysteem.

overwegend door taalverwervers wordt gestuurd, linguïstisch geconditioneerd is, systematische veranderingen impliceert en vooral de minst frequente elementen aantast, is diffusie een proces dat vooral door volwassen taalgebruikers in gang wordt gezet, en beïnvloed wordt door prestige. Het oefent hoofdzakelijk invloed uit op de frequente elementen. Aan de hand van deze verschillen is er geprobeerd na te gaan of de veranderingen in het genussysteem⁽¹²⁾ als transmissie- dan wel als diffusieproces beschouwd konden worden. Wat leeftijd betreft, is het duidelijk dat de jongere generaties meer afwijkingen maken en het grammaticaal genus minder behouden dan de oudste groep. Dat de cijfers ook in *apparent time* dalen (de groep 20- tot 22-jarigen behoudt het woordgeslacht minder dan de oudste groep) wijst in de richting van een transmissieproces. De afwijkingen bij de volwassenen blijken dan ook min of meer restanten te zijn van veranderingen ten aanzien van het systeem, dat anders gemotiveerd wordt. De evolutie is ook zeer specifiek linguïstisch geconditioneerd: de veranderingen in het genussysteem worden duidelijk gestuurd door taalinterne factoren, zoals de semantiek en het beperkte bereik van de veranderingen. Het gaat hier om een natuurlijk proces (cf. ook het Engels en het Noord-Nederlands) van taalverandering, wat een kenmerk is van transmissie. Een andere parameter was frequentie. Ook met betrekking tot frequentie zijn er namelijk verschillen tussen diffusie en transmissie. Bij een transmissieproces worden de minst frequente items het eerst ‘aangetast’ door de veranderingen, terwijl dat bij een diffusieproces net de meest frequente items zijn. Een analyse van de frequentie toonde voor dit onderzoek aan dat het voornamelijk de niet-frequente items zijn waarbij het grammaticaal genus onstabiel lijkt te worden. Er bestaat een correlatie tussen het behoud van grammaticaal genus en frequentie, waarbij de meest frequente items resistenter zijn. Ook deze parameter wijst dus in de richting van een transmissieproces.

Een analyse van de factor sekse ten slotte geeft aan dat de verschillen tussen mannen en vrouwen minimaal zijn. Uit heel wat sociolinguïstisch onderzoek is gebleken dat vrouwen meer oog hebben voor prestige en standaardvormen dan

⁽¹²⁾ Met veranderingen in het genussysteem worden vooral de ontwikkelingen in het pronominale gebruik bedoeld. Er zijn nog andere veranderingen, bijvoorbeeld bij lidwoorden, waarbij bepaalde woorden onder invloed van de standaardtaal een ander lidwoord krijgen in het dialect, bijv. *de* feest, dat onder invloed van de standaardtaal *het* feest is geworden. Dergelijke veranderingen zijn wel degelijk het gevolg van een diffusieproces waarbij de standaardvorm als prestigevariant wordt beschouwd en geleidelijk aan wordt overgenomen. (cf. Pauwels (1938), De Vogelaer (2009)). Diffusie werd bewust uitgesloten van het onderzoek, door woorden te nemen waarvan het genus in het Standaardnederlands en het Moerzeekse dialect overeenstemmen.

mannen. Indien er een parameter als prestige zou meespelen, zou dit moeten blijken uit verschillen tussen mannen en vrouwen (cf. Hoppenbrouwers 1983). Die waren er niet, wat aangeeft dat er andere dan sociaalpsychologische factoren meetellen.

Op basis van deze elementen kan een tentatief scenario opgesteld worden over hoe de hersemantisering van het genus in z'n werk is gegaan. In het Zuid-Nederlands is het zogenaamde genusgevoel eeuwen langer bewaard dan in het noordelijk Nederlands. De zuidelijke dialecten hebben namelijk tot vandaag een genussysteem waar de drie verschillende genera ook adnominaal, dus binnen de nominale constituent zichtbaar werden. Door dialectnivellering⁽¹³⁾ gaan die genusmarkeerders echter stilaan verloren. De taalverwervende kinderen krijgen zo minder zichtbare aanwijzingen voor het grammaticaal genus. In hun verwerving van het pronominale genussysteem, passen zij eerst semantische regels toe (cf. de *semantic boot-strapping hypothesis* Pinker 1982), die voor het Nederlands eigenlijk enkel de *natural gender rule* omvatten. Pas in tweede instantie leren taalverwervers het genus door *rote-learning* of het afzonderlijk aanleren van het genus per woord. Dat kan een hele tijd in beslag nemen, want het veronderstelt heel wat ervaring met een groot deel van het lexicon (De Houwer 1987). Wanneer zij met weinig frequente woorden geconfronteerd worden, zullen zij de pronominale verwijzing vooral afstemmen op de conceptuele (semantische) eigenschappen van de referent. Zo wordt via de taalverwerving het grammaticaal genussysteem steeds meer gestuurd in de richting van een semantisch systeem. Dat het hier om natuurlijke, taaluniversele tendensen gaat wordt bevestigd door parallele ontwikkelingen in het Noord-Nederlands en het Engels.

4. **Besluit**

Dit artikel beschrijft het hersemantiseringsproces van pronominaal genus in het zuidelijk Nederlands. Aanwijzingen gaven aan dat het zuidelijke systeem van pronominale verwijzing potentieel aan erosie onderhevig is. De resultaten die dit onderzoek heeft opgeleverd, bevestigen dit vermoeden: er is sprake van hersemantisering in het Zuid-Nederlands. Dit proces verloopt volgens bepaalde

---

⁽¹³⁾ Dat betekent uiteraard niet dat de waargenomen ontwikkelingen uitsluitend het gevolg zijn van dialectnivellering. Door invloed van de standaardtaal gaan de adnominale buigingsuitgangen verloren, waardoor het genus minder zichtbaar wordt. Dat is een factor die de ontwikkelingen zeker en vast bevordert, maar dat neemt niet weg dat hersemantisering een vrij autonome ontwikkeling is, een natuurlijke taalverandering.

crosslinguïstisch geattesteerde patronen (de *agreement hierarchy*) en maakt gebruik van parameters die typologisch zeer vaak terugkeren in genussystemen, zoals bezieldeheid en graad van individuering (cf. Audring 2006): woorden met een abstract of niet-telbare referent worden aangeduid met het neutraal pronomen *het*, collectiva roepen het gebruik van traditioneel feminiene pronomina op (*ze* en *haar*) en verwijzing naar dieren gebeurt gewoonlijk met het masculiene *hij* of *hem*.

De *agents* van de verandering zijn de taalverwervende kinderen, en het verandingsproces kan dus als een transmissieproces worden beschouwd.⁽¹⁴⁾ Wanneer kinderen ouder worden en hun lexicon uitbreiden, worden de semantische regels die bepalend zijn voor de pronominale verwijzing bij jonge kinderen tot drie jaar oud, *default rules* die vooral worden toegepast in gevallen waar er onzekerheid bestaat over het grammaticaal genus, zoals dat het geval is bij de niet-frequente woorden. Zelfs 14- en 15-jarige kinderen bereiken nog geen volwassen kennis van het grammaticaal genus, en de invloed van grammaticaal genus op pronominale verwijzing neemt geleidelijk aan af van generatie op generatie. Het Zuid-Nederlandse systeem lijkt dus dezelfde richting uit te gaan als het Noord-Nederlandse systeem, met een evolutie in de richting van een semantisch pronominaal systeem.

Bibliografie

AUDRING, JENY

(2006). Pronominal gender in spoken Dutch. *Journal of Germanic Linguistics* 18, 85-116.

AUDRING, JENNY

(2006). 'Genusverlies en de betekenis van voornaamwoorden.' In: Hüning, Matthias, Ulrike Vogl & Ton van der Wouden (red.). *Nederlands tussen Duits en Engels*. Leiden, Stichting Neerlandistiek Leiden. p.71-88

BRAUNMÜLLER, KURT

(2000). 'Gender in North Germanic: A diasystematic and functional approach.' In: Unterbeck & Risanen (eds.). *Gender in grammar and cognition*. Berlin [etc.], p. 25-54

⁽¹⁴⁾ Voor verdere discussie over het transmissieproces m.b.t. pronominale genusverandering, zie ook De Vogelaer & De Vos (aangeboden ter publicatie) en De Vogelaer (2009).

LIEN DE VOS

- BYBEE, JOAN L.
(1995). Regular morphology and the lexicon. *Language and Cognitive Processes* 10, 425-455.
- CORBETT, GREVILLE G.
(1979). The agreement hierarchy. *Journal of Linguistics* 15, 203-224.
- CORBETT, GREVILLE G.
(1991). *Gender*. Cambridge [etc.], Cambridge University Press.
- CORBETT, GREVILLE G.
(2001). Agreement: terms and boundaries. In: William Griffin (ed.). *The role of agreement in natural language. Proceedings of the 2001 Texas Linguistic Society Conference*. Austin Texas 2-4 March 2001.
- DE HOUWER, ANNICK
(1987). 'Nouns and their companions, or how a three-years-old handles the Dutch gender system.' In: A. De Houwer & S. Gillis (eds.). *Belgian journal of linguistics* 2 (Perspectives on child language), 55-74.
- DE VOGELAER, GUNTHER
(2006). 'Pronominaal genus bij 'Zuid-Nederlandse' taalverwervers: van grammaticaal naar semantisch systeem.' In: Hüning, Matthias, Ulrike Vogl & Ton van der Wouden (red.). *Nederlands tussen Duits en Engels*. Leiden, Stichting Neerlandistiek Leiden. p. 89-102.
- DE VOGELAER, GUNTHER
(2009). Changing pronominal gender in Dutch: transmission or diffusion? In: Tsiplakou, Stavroula, Marilena Karyolemou and Pavlos Pavlou (eds.). *Language variation, European perspectives II*. Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins. p.71-80.
- DE VOGELAER, GUNTHER & LIEN DE VOS
(aangeboden ter publicatie). Dutch gender and the locus of morphological regularization.
- DE VRIES, JELLE
(2001). *Onze Nederlandse spreektaal*. Den Haag, Sdu
- FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ INÉS
(2009). The development of mass / count distinctions in Indo-European languages. In: Vit Bubenik, John Hewson, Sarah Rose (eds.), *Grammatical Changes in Indo-European Languages*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins

DE DYNAMIEK VAN HERSEMANTISERING

- FLETCHER, WILLIAM H.
(1987). 'Semantic factors in Dutch gender choice.' In: Fletcher, W.H. (ed.). *Papers from the second interdisciplinary conference on Netherlandic studies*. Lanham, NY: University Press of America. p. 51-63
- GEERAERTS, DIRK
(1992). 'Pronominale masculiseringsparameters in Vlaanderen.' In: Bennis, Hans & Jan W. de Vries (red.). *De binnenbouw van het Nederlands: een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*. Dordrecht, ICG Publications. p.73-84
- GEERTS, GUIDO
(1966). *Genus en geslacht in de Gouden Eeuw. Een bijdrage tot de studie van de nominale klassifikatie en daarmee samenhangende adnominale flexievormen en pronominale verschijnselen in Hollands taalgebruik van de zeventiende eeuw*. Brussel, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- GEERTS, GUIDO
(1968). Hij geeft melk. *Dietsche warande en Belfort* 113, 50-60
- GEERTS, GUIDO
(1983). Is het gemeentebestuur haar boekje te buiten gegaan? *Taalbeheersing in de administratie* 22, 877-890.
- HAASE, MARTIN
(2000). 'Reorganization of a gender system: The central Italian neuters.' In: Unterbeck & Risanen (eds.). *Gender in grammar and cognition*. Berlin [etc.]. p. 221-236
- HAESERYN, W., K. ROMIJN, G. GEERTS, J. DE ROOIJ & M. VAN DEN TOORN
(1997). Elektronische Algemene Nederlandse Spraakkunst. <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/>
- HOPPENBROUWERS, COR
(1983). Het genus in een Brabants regiolect. *TABU* 13, 1-25.
- JOOSTEN, F., G. DE SUTTER, D. DRIEGHE, S. GRONDELAERS, R.J. HARTSUIKER & D. SPEELMAN
(2007). Dutch collective nouns and conceptual profiling. *Linguistics* 45/1, 85-132.
- LABOV, WILLIAM
(1972). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- LABOV, WILLIAM
(2001). *Principles of linguistic change: social patterns*. Oxford, Blackwell.

LIEN DE VOS

- LABOV, WILLIAM
(2007). Transmission and diffusion. *Language* 83, 344-387.
- LEISS, ELISABETH
(2000). 'Gender in Old High German.' In: Unterbeck, B. & M. Rissanen (eds.). *Gender in grammar and cognition*. Berlin [etc.]. p. 237-258.
- LEHMANN, W.P.
(1958). On earlier stages of the Indo-European nominal inflexion. *Language* 34, 179-202
- LÜDTKE, HELMUT
(2001) Zu spanischen lo un zum Genus neutrum in Romanischen. In: Wotjak Gert, *Studien zum romanisch-deutschen un innerromanischen Sprachvergleich*. Frankfurt, Lang. 185-189
- MAND
(2005): De Schutter, G. [e.a.]. *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Dl.1. Meervoudsvorming bij zelfstandige naamwoorden, vorming van verkleinwoorden, geslacht bij zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord en bezittelijk voornaamwoord*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- MILLS, ANNE E.
(1986). *The acquisition of gender. A study of English and German*. Berlin [etc.], Springer.
- NESSET, TORE
(2006). Gender meets the Usage-Based Model: Four principles of rule interaction in gender assignment. *Lingua* 116, 1369–1393
- PAUWELS, J.L.
(1938). Bijdrage tot de kennis van het geslacht der substantieven in Zuid-Nederland. Tongeren, Michiels-Broeders.
- PINKER, STEVEN.
(1982). 'A theory of the acquisition of lexical interpretive grammars.' In: Bresnan, J. (ed.). *The mental representation of grammatical relations*. Cambridge, MIT Press. p.655-726
- SCHAERLAKENS, A., D. KOHNSTAMM & M. LEJAEGERE
(1999). *Streeflijst woordenschat voor zesjarigen. Gebaseerd op nieuw onderzoek in Nederland en België*. 3e herz. Versie. Lisse, Swets & Zeitlinger.
- SANKOFF, GILLIAN & HÉLÈNE BLONDEAU
(2007) Language change across the lifespan: /r/ in Montreal French. *Language* 83(3), 560-588

DE DYNAMIEK VAN HERSEMANTISERING

SIEMUND, PETER

(2002). Mass versus count: Pronominal gender in regional varieties of Germanic languages. *Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF)* 55, 213-233.

SIEMUND, PETER

(2008). *Pronominal gender in English. A Study of English varieties from a cross-linguistic perspective*. New York, Routledge

TAELEDAMAN, JOHAN

(1980). 'Inflectional aspects of adjectives in the dialects of Dutch-speaking Belgium', in: Zonneveld, W. e.a. (eds.). *Studies in Dutch Phonology* [= Dutch Studies Vol. 4]. Den Haag. p. 265-292.

TAELEDAMAN, JOHAN

(2005). *Oost-Vlaams*. Tielt, Lannoo.

TRUDGILL, PETER

(1986). *Dialects in contact*. Oxford, Blackwell.

VOGEL, PETRA MARIA

(2000). 'Nominal abstracts in Modern German: A "quantitative" approach towards the function of gender.' In: Unterbeck & Risanen (eds.). *Gender in grammar and cognition*. Berlin [etc.]. p.461-494

VOSTERS, RIK

(2008). Wordt er hier nog Nederlands gesproken? Een synchronisch onderzoek naar sociale en cognitieve aspecten van werkwoordsverzwakking. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 79 (1), 43-52.

WALS= HASPELMATH, MARTIN, MATTHEW DRYER, DAVID GIL & BERNARD COMRIE (EDS.)

(2005). *The World Atlas of Language Structures*. Oxford, Oxford University Press.

WEBER, DORIS

(2000). 'On the function of gender'. In: Unterbeck & Risanen (eds.). *Gender in grammar and cognition*. Berlin [etc.]. p.495-510

WEGENER, HEIDE

(2000). 'German gender in children's second language acquisition', In: Unterbeck, B. & M. Risanen (eds.). *Gender in grammar and cognition*. Berlin [etc.]. p. 511-544.

ZUBIN, DAVID & KLAUS-M. KÖPCKE

(1981). 'Gender, a less than arbitrary grammatical category.' In: Hendrick, R., C. Masek & M. Miller (eds.). *Papers from the seventeenth regional meeting, Chicago Linguistic Society*. Chicago, Chicago Linguistic Society. p. 439-449.

Bijlage: enquête

In de eerste zin zie je een vetgedrukt woord. Vervang dit woord in de tweede zin door **HIJ**, **ZE** of **HET**.

Voorbeeld: De **tafel** is stuk. _____ moet gemaakt worden.

De **tafel** is stuk. ZE moet gemaakt worden.

Opgave 1

Mijn **sleutel** zat op de deur, maar nu zit _____ er niet meer op.

Een **kadaver** kan erg hard stinken, zeker als _____ er al dagen ligt.

Ik vind zo'n **vorm** wel mooi. _____ past bij de omgeving.

Koper is tegenwoordig veel geld waard. _____ wordt zelfs vaak gestolen.

De **brandweer** kwam ter plaatse. _____ kon de brand snel blussen.

Ons **dak** lekt. _____ moet hersteld worden.

Dat is werkelijk een goede **vondst**. _____ zal ons zeker al een eind op weg helpen.

Voor een **panter** moet je oppassen. _____ kan je bijten.

De **bank** zal ik morgen verven. Tegen zaterdag is _____ droog genoeg om op te zitten.

De **kleur** valt tegen. _____ ziet er lichter uit dan ik dacht.

De **steen** waar ze die beeldjes van maken was duur, maar _____ kan goed tegen vuil en regen.

Leg **hout** nooit buiten, want _____ kan niet goed tegen regen.

De **griep** raakt overal verspreidt. _____ maakt vele slachtoffers.

Jouw **adem** ruikt niet zo fris. _____ ruikt naar knoflook.

Die **klied** drukt een stempel op de sfeer. _____ hangt erg hecht aan elkaar.

Die **bluts** zit er nog maar pas. Gisteren zat _____ er nog niet.

Een nieuw **korps** is aangesteld. _____ vervangt het oude korps dat met pensioen gaat.

Een **zwaluw** vliegt in de winter naar het zuiden. _____ komt pas in het voorjaar terug.